इति हारीते प्रथमस्थाने ६ अध्याये ॥) धूर्त्तः। लवणम्। (यथा, रामायणे। २। ७३। ३।
"दुःखे मे दुःखमकरोद्रणे क्षारमिवाददाः।
राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा रामञ्च तापसम्" ॥)
काचः। भस्म। इति मेदिनी ॥ गुड़ः इति हेमचन्द्रः॥ टङ्कणः। (अस्य पर्य्याया यथा,—
"सौभाग्यं टङ्कणं क्षारो धातुद्रावकमुच्यते" ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
सर्जिक्षारः। इति राजनिर्घण्टः ॥ *॥

क्षारविशेषगुणाः।

"पलाशधवपूतीककरञ्जपाटलाजिताः।
क्षारास्तु पाचनाः सर्व्वे रक्तपित्तकराः सराः।
गुल्मार्शःक्रिमिपुंस्त्वघ्नाः शर्करामरिनाशनाः" ॥
इति राजवल्लभः ॥ (क्षारसामान्यगुणा यथा,—
"क्षारः सर्व्वस्य परमं तीक्ष्णोष्णः क्रिमिजिल्लघुः।
पित्तास्रगदूषणः पाकी च्छेद्यहृद्यो विदारणः।
अपथ्यः कटुलावण्याच्छुक्रौजः केशचक्षुषाम्" ॥
इति सूत्रस्थाने षष्ठेऽध्याये वाभटेनोक्तम् ॥)

क्षारकः, पुं, (क्षरतीति। क्षर्+ण्वुल्।) अचिरजातफलम्। तत्पर्य्यायः। जालकम् २। इत्यमरः॥ जालि इति भाषा। पश्चिमत्यादिपिटकम्। खाँचा इति भाषा। इति मेदिनी ॥ रजकः। इति शब्दमाला ॥ (स्वार्थे कन्। क्षारः। यथा, सुश्रुते।
"तन्मालती क्षारकसैन्धवायुतं
सदाञ्जनं स्यात्तिमिरेऽथ रागिणि" ॥)

क्षारतैलं, क्ली, (क्षारयुतं क्षारस्थं वा तैलम्।) पक्वतैलविशेषः। यथा,—
"शुष्कमूलकमुण्डीनां क्षारो हिङ्गुलनागरम्।
शतपुष्पी वचा कुष्ठं दारु शिग्रु रसाञ्जनम् ॥
सौवर्च्चलं यवक्षारं सामुद्रं सैन्धवन्तथा।
भुजग्रन्थि विड़ं मुस्तं मधु शुक्लं चतुर्गुणम् ॥
मातुलुङ्गरसञ्चैव कदलीरसमेव च।
तैलमेभिर्व्विपक्वन्तु कर्णशूलापहं परम् ॥
बाधिर्य्यं कर्णनादञ्च पूयस्रावञ्च दारुणम्।
पूरणादस्य तैलस्य क्रमयः कर्णयोः खिलाः ॥
क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्कनखशेखर!।
क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं सुखदन्तामयापहम्" ॥
इति गरुड़े १९८ अध्यायः ॥

क्षारत्रयं, क्ली, (क्षाराणां त्रयम्।) त्रिविधक्षारः। तद्यथा, राजनिर्घण्टे।
"सर्जिकञ्च यवक्षारं टङ्कणक्षारमेव च।
क्षारत्रयञ्च त्रिक्षारं क्षारत्रितयमेव च" ॥
("सर्जिका यावशूकञ्च क्षारद्वयमुदाहृतम्।
टङ्कणेन यतं तत्तु क्षारत्रयमुदीरितम्।
मिलितन्तत्तुगुणतद्विशेषाद् गुल्महृत् परम्" ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

क्षारदला, स्त्री, (क्षारो दलेषु पत्रेषु यस्याः। क्षुद्रवास्तूकशाकविशेषः।) चिल्ली। इति राजनिर्घण्टः॥ (चिल्लीशब्देऽस्या विवृतिर्ज्ञातव्या ॥)

क्षारदशकं, क्ली, (दशविधाः क्षाराः अत्र। कप् क्षाराणां दशकमित्येके।) दशविधक्षारः। यथा,—
"शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिका-
चित्रकार्द्रकसंनिम्बसम्भवैः।
इक्षुशैखरिकमोचिकोद्भवैः
क्षारपूर्व्वदशकं प्रकीर्त्तितम्" ॥
इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षारद्रुः, पुं, (क्षारप्रधानको द्रुर्द्रुमः।) घण्टापाटलिवृक्षः। इति रत्नमाला ॥ (घण्टापाटलिशब्देऽस्य गुणाः पर्य्यायाश्च ज्ञातव्याः ॥)

क्षारपत्रः, पुं, (क्षारः पत्रेषु यस्य।) वास्तूकः। इति राजनिर्घण्टः ॥ (अस्य पर्य्याया यथा,—
"वास्तूकं वास्तुकञ्च स्यात् क्षारपत्रञ्च शाकराट्" ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥ गुणाश्चास्य वास्तूकशब्दे ज्ञातव्याः ॥)

क्षारपत्रकः, पुं, (क्षारपत्र+स्वार्थे कन् कप् वा।) वास्तूकः। इति हेमचन्द्रः ॥

क्षारभूमिः, पुं, (क्षारोत्पादनक्षमा भूमिः।) लवणमृत्तिकादेशः। यथा,—
"जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः।
किमाश्चर्य्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका" ॥
इत्युद्भटः ॥ (क्षारस्य भूमिः स्थानम्।) लवणभूम्यां स्त्री ॥

क्षारमध्यः, पुं, (क्षारो मध्येऽस्य।) अपामार्गः। इति रत्नमाला ॥ (अपामार्गशब्दे ऽस्य गुणादयो व्याख्याताः ॥)

क्षारमृत्तिका, स्त्री, (क्षारयुक्ता मृत्तिका।) लवणमृत्तिका। तत्पर्य्यायः। ऊषः २। इत्यमरः॥ उषः ३। इति शब्दरत्नावली ॥

क्षारवृक्षः, पुं, (क्षारप्रधानको वृक्षः।) शुष्ककः। इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षारश्रेष्ठं, क्ली, (क्षारेषु श्रेष्ठम्।) वचक्षारम्। इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षारश्रेष्ठः, पुं, (क्षारःश्रेष्ठोऽत्र।) पलाशः। शुष्ककः। इति राजनिर्घण्टः ॥ (अस्य पर्य्याया यथा।
"पलाशः किंशुकः पर्णो यज्ञियो रक्तपुष्पकः।
क्षारश्रेष्ठो वातहरो ब्रह्मवृक्षः समिद्वरः" ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

क्षारषट्कं, क्ली, (क्षाराणां षट्कम्।) षड्विधक्षारः। यथा,—
"धारापामार्गकुटजजाङ्गलीतिलमुष्ककैः।
क्षारैरेतैस्तु मिलितैः क्षारषट्कादयो गणाः" ॥
इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षारसिन्धुः, पुं, (क्षारैर्युक्तः क्षारप्रधानः सिन्धुर्वा।) लवणसमुद्रः। स तु जम्बुद्वीपस्य दक्षिणे शाकद्वीपस्य उत्तरे वर्त्तते। यथा,—
"भूमेरर्द्धं क्षारसिन्धोरुदकस्थं
जम्बुद्वीपं प्राङ्गराचार्य्यवर्य्याः।
अर्द्धेऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये
क्षारक्षीराद्यम्बुधीनां निवेशः ॥
शाकं ततः शाल्मलमत्र कौशं
क्रौञ्चञ्च गोमेदकपुष्करे च।
द्वयोर्द्वयोरन्तरमेकमेकं
समुद्रयोर्द्वीपमुदाहरन्ति" ॥
इति सिद्धान्तशिरोमणौ गोलाध्यायः ॥

क्षारसेलकः, पुं, (क्षाराणां सेलः संघः। ततः स्वार्थे कन्।) सर्व्वक्षारः। इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षाराच्छं, क्ली, (क्षारेषु अच्छं निर्म्मलम्। समुद्रजातलवणस्य स्वच्छतया तथोक्तम्।) सामुद्रलवणम्। इति हारावली ॥ (सामुद्रलवणशब्दे ऽस्य गुणादिकं ज्ञेयम् ॥)

क्षाराष्टकं, क्ली, (क्षाराणां अष्टकम्।) अष्टप्रकारक्षारः। तद्यथा, —
"पलाशवच्चिशिखरिचित्रार्कतिलनालजाः।
यवजः सर्ज्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥
क्षारा एतेऽग्निना तुल्या गुल्मशूलहरा भृशम्" ॥
इति भावप्रकाशः ॥

क्षारिका, स्त्री, (क्षर्+ण्वुल्+टाप् च। अत इत्वम्।) क्षुधा। इति हारावली ॥

क्षारितः, त्रि, (क्षर्+णिच्+कर्म्मणि क्तः।) अभिशस्तः। अपवादग्रस्तः। इत्यमरः ॥ (यथा, महाभारते २। युधिष्ठिरनारदसंवादे। ५। १०५।
"क्वचिदार्य्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चौरकर्म्मणि।
अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बध्यते शुचिः" ॥)
स्रावितः। क्षारः। इति मेदिनी ॥

क्षारोदः, पुं, (क्षारं उदकं यस्मिन्। क्षार उदके यस्य वा। उत्तरपदस्य पेत्युदकस्य उदादेशः।) लवणसमुद्रः। यथा, "क्षारोदेक्षुरसोद-सुरोद-घृतोद-क्षीरोद-दधिमण्डोद-शुद्धोदाः सप्तजलधयः सप्तद्वीपपरिखा इवाभ्यन्तरद्वीपसमाना एकैकशेन यथानुपूर्व्वं सप्तसपि बहिर्द्वीपेषु पृथक् परित उपकल्पिताः"। इति श्रीभागवते ६ स्कन्धे १ अः॥

क्षालनं, क्ली, (क्षल्+णिच्+भावे ल्युट्।) प्रक्षालनम्। धौतकरणं यथा,—
"स्त्रीशूद्रौ वाथ नित्याम्भःक्षालनाच्च करौ शयोः" ॥
इति ब्रह्मपुराणम्। इत्याह्निकाचारतत्त्वम् ॥ (यथा च, मार्कण्डेयपुराणे। १६। १६।
"श्लेष्ममूत्रपुरीषाष्ठक्प्रवाहक्षालनेन च।
रहस्यैवोपचारेण प्रियसम्भाषणेन च" ॥)

क्षालितं, त्रि, (क्षल्+णिच्+क्तः।) कृतप्रक्षालनम्। तत्पर्य्यायः निर्णिक्तम् २ शोधितम् ३ मृष्टम् ४ धौतम् ५। इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा, माघे। १०। १७।
"अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ
कोपदीप्तमुररीकृतधैर्य्यम्।
क्षालितन्नु शमितन्नु वधूना-
न्नाविलन्नु हृदयम्मधुवारैः" ॥)

क्षि, क्षयैश्वर्य्ययोः। इति कविकल्पद्रुमः। (स्वां-परं-सकं, ऐश्वर्य्ये—अकं-अनिट्।) क्षयति पापम्। इति दुर्गादासः ॥

क्षि, ग ग य हिंसायाम्। इति कविकल्पद्रुमः। (स्वां-त्र्यां च-परं-सकं-अनिट्।) ग, क्षिणोति। ग, क्षिणाति। य, क्षिया। (यथा, शान्तिशतके ५।
"धन्यानां गिरिकन्दरोदरभुवि ज्योतिः परं ध्यायतामानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्के